

Az abaúji és zempléni tájak tudományos feltárói

Tanulmánygyűjtemény

Szerkesztette:

Dr. Gál András PhD
gimnáziumi igazgató, c. főiskolai docens

Szerencs-Nyíregyháza, 2015

Szakmai lektor:

Prof. Dr. Süli-Zakar István
tanszékvezető egyetemi tanár

Műszaki szerkesztő:
Tóth Zoltán tanszék informatikus

A címloldalon Abaújszántó képe,
a hátsó borítón az abaújszántói Bacchus-szobor látható

ISBN 978-615-5097-98-0

Kiadó: a szerencsi Bocskai István Katolikus Gimnázium
és a Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete

Felelős kiadó:

Dr. Gál András PhD gimnáziumi igazgató, c. főiskolai docens
Dr. habil Kókai Sándor intézetigazgató egyetemi magántanár

Nyomdai munkák: Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft.
Felelős vezető: **Tóth Csaba** ügyvezető igazgató

Tartalom

Dr. Michalkó Gábor: Előszó..... 5

Hernád-völgy

Dr. Boros László: A Hernád-völgy geográfus kutatói..... 7

Dr. Takács Péter: Dr. Németh Gábor (1965-1998) tudományos pályája
Tragikus életmű-csonkítás..... 13

Dr. Viga Gyula: Megnyitó beszéd a 80 éves Frisnyák Sándort köszöntő
kiállításon 21

Dr. Gál András: A szülőföld az a hely, ahova mindig visszavágyunk -
Dr. Frisnyák Sándor kutatómunkája a Hernád-völgyben 27

Dr. Gál András: Dr. Farkas József, az abaúji tájak tudós kutatója 31

Ádám Eszter: Szikszó és Abaúj történelmének vonzásában, visszatekintés
Ádám István munkásságára 35

Dr. Kováts Dániel: Bojtor Istvánné Toókos Uzonka..... 43

Dr. Kováts Dániel: Pozbai Dezsőné 45

Dr. Bodnár Mónika: Dr. Szalipszki Péter 49

Bodrogekő

Dr. Boros László: A Bodrogekő geológiai, természet- és
társadalomföldrajzának tudományos feltárói..... 51

Dr. Konecsny Károly: A Bodrog szabályozása és a folyó vízjárásának változása
a XIX. századtól napjainkig..... 61

Dr. Viga Gyula: Kántor Mihály..... 77

Fehér József: Nagy Géza néprajzkutató 81

Dr. Viga Gyula: Dr. Borsos Balázs 85

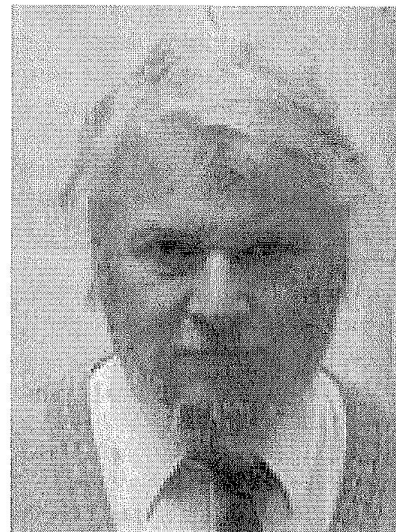
Zempléni-hegység

Dr. Gál András: A montanisztika magyarországi történetének forrásai és
szakirodalma, Dr. Izsó István munkássága..... 91

- 12.KONKOLYNÉ GYURÓ É. 1995: A táj mező- és erdőgazdasági hasznosítása a Zempléni-hegységben a megtelepedéstől a XIX. század közepéig. pp. 5–53. Erdészettörténeti Közlemények XX. pp. 5–53.
- 13.KONKOLYNÉ GYURÓ É. 1996: A területhasznosítás változása a Zempléni-hegységben 1784–1984 és területfelhasználás optimalizálás. Poszterelőadás, "A Táj változásai a honfoglalás óta a Kárpát-medencében" címmel rendezett tájtörténeti konferencián, a Gödöllői Agrártudományi Egyetemen.
- 14.KONKOLY-GYURÓ É. 1997: A Zempléni-hegység területfelhasználásának változása (1784-1984) és területfelhasználás optimalizálás In. A táj változásai a Honfoglalás óta a Kárpát medencében (szerk. FÜLEKY GY.) A Gödöllőn 1996. június 24 - 26.-án megtartott tudományos konferencia kiadványa Gödöllő. Gödöllői Agrártudományi Egyetem MSZKI, 1997. pp. 443-448.
- 15.KONKOLYNÉ GYURÓ É. 1998: A tájpotenciál hasznosításának történeti változása a Zempléni-hegységben. 18–19. század. In: „A Felvidék történeti földrajza” Nyíregyházán 1998. április 1-3-án megtartott tudományos konferencia előadásai. 538 p. Nyíregyháza: MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg M. Tudományos Testület - BGYTF, 1998. pp. 403-410.
- 16.KONKOLY-GYURÓ É. 2005: Landscape types of Hungary. Landscape character of the Zemplén mountain. pp 68-72. In. Wascher, D.M. ed. European Landscape Character Areas – Typology, Cartography and Indicators for the Assessment of Sustainable Landscapes. Final Project Report as deliverable from the Accompanying Measures project European Landscape Character Assessment Initiative (ELCAI), funded under the 5th Framework Programme on Energy, Environment and Sustainable development (4.2.2)
- 17.KONKOLYNÉ GYURÓ É.- NAGY D. 2005: Természet- és tájvédelmi tervek rendszerének, tartalmi követelményeinek és a tervezés módszertanának kidolgozása. Zárójelentés. Modellterv a Zempléni-hegység térségére. – Konkoly Mérnöki Iroda. p.62 + Melléklet: 21 térkép, 20 panorámakép.
- 18.KONKOLYNÉ GYURÓ É. 2006: A Magyarország Élőhelytérképezési Adatbázisa (MÉTA) felhasználhatóságának vizsgálata. Tanulmány. pp 1-12. In „Táj- és természetvédelmi tervek rendszere Zempléni modellterv II. ütem. Módszertani javítások” c. kutatási jelentés Melléklet 3. Konkoly Mérnöki Iroda Kft. Megbízó: Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság. pp. 1-12.
- 19.KONKOLYNÉ GYURÓ É – Nagy D. 2006: A tájhasználat intenzitás értékelése és intenzitás javaslat. Tanulmány. pp. 28-37. In „Táj- és természetvédelmi tervek rendszere Zempléni modellterv II. ütem. Módszertani javítások” c. kutatási jelentés Melléklet 3. Konkoly Mérnöki Iroda Kft. Megbízó: Aggteleki Nemzeti Park Igazgatóság. pp. 28-37.

DR. BELUSZKY PÁL ÉS A ZEMPLÉNI TÁJ

Dr. Tiner Tibor

A hazai társadalom- és településföldrajz kiváló művelőjeként ismert, Duna menti családtörténeti gyökerekkel rendelkező Beluszky Pál, a földrajztudomány doktora 1936 december 4-én született Szolnokon. A földrajzi és történelmi tárgyú könyveket már gyermekkorától bújó ifjú felvételt nyerve a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem földrajz-történelem szakára 1955 és 1959 között szívtá magába e tudományok alapjait.

Az 1960-as években a friss diplomás középiskolai tanár a nagy hírű alma materben megszerzett ismereteket kiválóan kamatoztatta. Mivel már kezdő tanárként sem elégitette ki az oktatómunka, a geográfus vénával

megáldottak érdeklődésével fordult a településföldrajz tudományos igényű művelése felé. Hamarosan a kutató és publikáló középiskolai földrajztanárok lelkes, ám nem túl nagy létszámú körét gyarapította, hogy azután az oktatói pályát végleg elhagyva tudományos kutatómunkára adja a fejét. Akkori döntése messzemenően helyesnek bizonyult. Az egykori földrajz-történelem szakos tanárból az 1990-es évek elejére a magyar településföldrajz eredményekben gazdag tudományos pályát bejáró, egyéni látásmódú képviselője lett.

Beluszky Pál évtizedeket átölelő tudományos pályája során főként az Alfölddel, az alföldi településhálózat történelmi átalakulásának, térbeli kapcsolatrendszerének változásaival foglalkozott behatóan, a rá olyannyira jellemző megfontoltsággal és precizitással. Ám emellett több ízben is végzett társadalom-, település- és történeti földrajzi kutatásokat Észak-Magyarország keleti szegletében, melyek során új összefüggéseket feltárva vallatta a különböző méretű abaúji és a zempléni kisvárosokat, falvakat, falucsoportokat az 1960-as évektől lényegében napjainkig.

A zempléni tájjal foglalkozó első településföldrajzi munkája éppen fél évszázada „Adatok Szerencs vonzásterületéhez” címmel jelent meg (BORSODI

FÖLDRAJZI ÉVKÖNYV, 1964). Már e korai, ám alapos felkészültséget tükröző tanulmányában is magas szakmai igényességgel értékelte a járási székhely rangú zempléni nagyközség vonzáskörzetét kialakító valamennyi tényezőt. Nevezetesen a környező községekéhez képest nagy népességszámot, a jelentős közigazgatási szerepkört, a kedvező közlekedéshálózati helyzetet, a helyi cukor- és csokoládégyárat mint kiemelten fontos ipari foglalkoztatókat és vonzáskörzet-alakítókat, Szerencs tradicionális vásárhely funkcióját és kisvárosi jegyeket mutató kiskereskedelmi bolthálózatát, továbbá a kiterjedt oktatási vonzáskörzettel rendelkező középfokú oktatási intézményt, a Bocskai István Gimnáziumot. Mindezen vonzáskörzetképző tényezők tudományos igényű értékelésével Beluszky Pál kimondatlanul is komoly érveket sorakoztatott fel Szerencs települési infrastruktúra-elemeinek mielőbbi fejlesztése mellett, melyekről bebizonyosodott, hogy kiépítésük a zempléni nagyközség esetében is nélkülözhetetlen a városi rang későbbi elnyerése érdekében (amelyre viszont a településnek még további 20 évet kellett várnia...).

Beluszky professzor az 1970-es évek elején munkahelyén, az MTA Földrajztudományi Kutatóintézetében kapcsolódott be a Borsod-Abaúj-Zemplén megye hátrányos helyzetű területeinek vizsgálatát szolgáló több éves kutatási programba, melyet területfejlesztési kérdésekkel foglalkozó munkatársaival közösen végzett. Az Aggteleki-karszttól a Hernád völgyéig terjedő terület 95 községére kiterjedő nagy szabású vizsgálatsorozatból Beluszky Pál főként a térség romló demográfiai helyzetének, lakossága kedvezőtlen életkörülményeinek oknyomozó feltárásával vette ki a részét. Kutatásai során rámutatott arra, hogy az ott élők hátrányos helyzetének kialakulása és tartós fennmaradása történelmi, gazdasági, társadalmi és településhálózati okokra egyaránt visszavezethető. Közéjük tartozik például a gazdálkodás konzervatívizmusa, az alacsony jövedelmek, a városok hiánya, a kiépítetlen települési infrastruktúra, a helyi intézmények és szolgáltatások hiánya, a legközelebbi város kedvezőtlen elérhetősége, a távbeszélőhálózat kiépíthetlensége stb.

Széleskörű elemzésekkel megalapozott következtetések alapján határolta el Borsod-Abaúj-Zemplén megye stagnáló területrészeit (Hernád-völgy, Zempléni-hegység, Hegyköz, Bodrogeköz), ugyanakkor felvázolta az elmaradott megyerészek fejlesztési lehetőségeit is. A részletekig hatoló tudományos feltáró munkájának eredményességét számos, tudományos szakfolyóiratokban megjelent kitűnő tanulmány fémjelzi. Többek között „A megye kedvezőtlen helyzetű községei” (FÖLDRAJZI ÉRTESÍTŐ, 1975); „A Cserehát-Észak-borsodi karszt kedvezőtlen helyzetű területei” (FÖLDRAJZI ÉRTESÍTŐ, 1975); „Cserehát – hátrányos helyzetű táj Borsod-Abaúj-Zemplén megyében” (BORSODI SZEMLE, 1977); „Krasznokvajda – egy alsófokú központ (?) gondjai a Csereháton” (FÖLDRAJZI ÉRTESÍTŐ, 1977).

Borsod-Abaúj-Zemplén megyében végzett kutatásai alapozták meg egy szintézis igényű, átfogó településföldrajzi tanulmány megjelentetését is, amelynek módszertani apparátusában a szerzőtárs, Sikos T. Tamás által alkalmazott faktor-

és cluster-elemzésnek is nagy szerep jutott („Borsod-Abaúj-Zemplén megye falusi településeinek típusai. Településformáló folyamatok a megye falusi térségeiben” – FÖLDRAJZI ÉRTESÍTŐ, 1977). A 24 fajta településfejlettségi paraméter alapján végzett értékelésében Beluszky professzor rámutatott, hogy a megyén belül a Hegyalja települései a megyei falusi átlagnál fejlettebbek, ami községállományuk arculatán, népességük gazdasági aktivitásán és jövedelemviszonyain, valamint lakosságuk életszínvonalán is nyomon követhető. Velük ellentétben a Bodrogeköz településszerkezete mozaikszerű, ahol szegényebb és gazdagabb falvak váltják egymást, míg a Hegyköz falvainak csaknem egészére az elmaradottság a jellemző. Beluszky Pál Borsod-Abaúj-Zemplén megyében folytatott településföldrajzi kutatásainak eredményei nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a későbbiekben megfogalmazhassa az elmaradott területek fejlesztésének országosan érvényes általános szempontjait.

Kulcsszerepet kapott Beluszky Pál a Dr. Berényi István szerkesztésében megjelentetett „Tokaj településfejlesztésének földrajzi alapjai” című többszerzős monográfiában (FÖLDRAJZI TANULMÁNYOK SOROZAT 17., 1980). A történész alaposágával írta meg benne Tokaj történetét, rámutatva, hogy a hegyaljai kisváros esetében a 14. század közepétől a településfejlődés legfontosabb tényezői az erős piacközponti szerepkör és forgalmi fekvés előnyei voltak, a bortermelés és -kereskedelem hasznának nagyobb hányada ugyanis eláramlott Tokajból. Részletesen elemezte a kisvárosnak a Hegyalja településhálózatában elfoglalt helyét, központi szerepköre érvényesülésének időbeni változásait feltárva e változások főbb okait. Plasztikus képet nyújtott az 1970-es évek Tokajának közlekedésföldrajzi helyzetéről, kiskereskedelmi üzlethálózatáról, korlátozott mértékű oktatási-művelődési és egészségügyi centrum-funkciójáról, továbbá a kisváros környékének falvaira kiterjedő szerény vonzáskörzetének szerkezeti jellegzetességeiről.

Sajátos színtöltja Beluszky professzor társadalomföldrajzi munkásságának a környező országokból Magyarországra bevándorló zsidó népesség területi-települési jellemzőit és történeti változásait bemutató tanulmány. („A zsidó lakosság területi elterjedésének néhány jellemzője a két világháború közötti Magyarországon”, 1996). Ebből az egyes országrészekbe, valamint a fővárosba irányuló migrációjának szemléltetésén túl átfogó képet kaphatunk a galíciai zsidóság 18. század végétől meginduló, s főként Zemplén és Abaúj-Torna megyei településekbe történő beköltözésének okairól, továbbá bevándorlásuk több hegyaljai település (Sátoraljaújhely, Bodrogekészvár, Tokaj, Tolesva, Abaújszántó, Szerencs) demográfiai és vallási szerkezetét átalakító következményeiről is.

Lényeges teret kap a zempléni és abaúji tájak településeiben végbemenő történeti-társadalmi-gazdasági folyamatok és azok területi sajátosságainak elemzése Beluszky Pálnak a hazai felsőoktatást szolgáló, terjedelmes egyetemi tankönyveiben is (Magyarország településföldrajza, 1999; Magyarország történeti földrajza I–II. 2005, 2008). Számos értékes megállapítást tesz Beluszky professzor

Északkelet-Magyarország – azon belül a Cserehát, a Hegyalja, a Zempléni-hegység, a Hegyköz, a Bodroghöz stb. – falvainak 20. század végi, a rendszerváltást követő átalakulási sajátosságaira vonatkozóan a magyarországi faluformáló folyamatokat sokrétűen elemző, Sikos T. Tamással közösen írt „Változó falvaink” című, 2007-ben megjelent könyvében is. Különösen érdekesek azon megállapításai, amelyek a zempléni és abauji falvak modernizációját elősegítő, ill. gátló tényezők számbevétele alapján típusokba sorolva minősítik a hazai faluállományt, közöttük az északkelet-magyarországi községeket is.

Beluszky Pál Zemplénhez kötődő tudományos vizsgálatainak legutóbbi kiváló „terméke” a „Hegyalja – A páratlan táj” című, szintézis értékű tanulmány (2012), amelyben a szerző a Tokaj-hegyaljai borvidék településeinek alapjellemeit és fejlődési kilátásait sokoldalúan és a rá jellemző sajátos szemszögből értékeli. E tudományos munkáját ő maga „vázlatos szemrevételezésnek” nevezi, amelyben a Hegyalja mint történelmi tájegység fejlődési folyamatát *opciók* (lehetőségek, adottságok) és *ligatúrák* (gátak, fékek, kényszerek) szembeállításával igyekszik feltárni. Véleménye szerint e történelmi táj páratlanságának egyik forrása, hogy a különböző opciók és ligatúrák a Kárpát-medencén belül sehol sem feszülnek egymásnak ilyen erővel és változatosságban, mint a Hegyalján. Az itt érvényesülő, a haladást, fejlődést elősegítő, ill. visszahúzó tényezők egyidejű jelenlétéből fakadó feszültségek hol a felemelkedés, hol pedig a hanyatlás „hullámvasútjára” teszik e táj történelmi fejlődési folyamatait.

A legfontosabb, lényegében a honfoglalás óta fennálló opció természetföldrajzi eredetű. Ez nem más, mint a Hegyaljának a gazdaságilag kulcsfontosságú vásárvonalon való elhelyezkedése, vagyis az Alföld és a hegyvidék találkozásának árucserét elősegítő szerepe. Ez az egyedi fekvés kapcsolatrendszereket generál, melyek évszázadok óta összekötik a Hegyalját a Kárpát-medencén kívüli tájakkal. Szintén a lehetőségek körébe tartozik, hogy a Hegyalja a helyszíne az egyedi terméknek tekinthető tokaji bor előállításának és értékesítésének. A történelmi táj ily módon egy máshol elő nem állítható áru évszázadok óta kiemelkedő jelentőségű szigete. A Hegyalján végigfutó vásárvonal gazdasági értékét tovább erősíti Tokaj, amely egész Északkelet-magyarország fontos tiszai átkelőhelye.

Beluszky professzor a Hegyalja további előnyének tekinti, hogy a tájegység külső kereskedelmi kapcsolatai három hierarchikus szinten is megvalósulhattak. Egyfelől a környező kis- és középtájak településeivel, másfelől a Kárpát-medence távolabbi régióival, harmadrészt az országhatáron túli piacok irányába. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy a Hegyalja a történelem folyamán a nyitottság, a közvetítő szerep és a befogadás földje lett, amire éppen az említett, térben messze nyúló, kiterjedt kapcsolatrendszerei révén tett szert. A fentiekből következően az etnikai és vallási sokszínűség volt jellemző rá. A Hegyalja a „befogadás földje” a középkori szőlőművelő vallon telepesektől a német

iparosokon és a görög kereskedőkön át egészen a lengyelországi (galíciái) zsidókig számos etnikai csoport lelt hazára településeiben.

A ligatúrák között említi, hogy Hegyalja viszonylag gyakran volt a válságok és katasztrófák földje (a 16–17. században hadseregek, rablóhadjáratok dúlta határövezet volt a királyi Magyarország, a török hódoltsági területek és az Erdélyi Fejedelemség között; a 19. században a Hegyalja szőlőit is csaknem elpusztította a filoxeravész stb.)

Felhívja ugyanakkor a figyelmet arra, hogy a Hegyalja bortermelőit illetően ambivalens sajátosságok tapasztalhatók. Egyfelől a borászat magas szintű munkakultúra kialakulását és továbbadását feltételező mezővárosi fejlődést indukált a polgárosodás korai csiráival. Másfelől viszont a hagyományos borkészítéshez való konzervativizmus, a hagyományokhoz való túlzott, már-már ésszerűtlen mértékű ragaszkodás is jellemzi a hegyaljai gazdát. (Találja meg őket a piac, ahogy a középkorban! Nem fognak pénzt és energiát piackutatásba fektetni.) A szőlőbirtokosok nagy száma, a bortermelés és -kereskedés hasznának helyben maradása lehetővé tette, hogy a hegyaljai szőlőtulajdonos is gazdagodjon a saját borából. Ám a fenti konzervatív piaci szemlélet makacsul fennmaradt, emiatt nem kamatoztatták megfelelően páratlan táji és gazdasági adottságait a Hegyalja kisvárosai és bortermelő falvai.

Beluszky Pál, a sokat tapasztalt tudós végső konklúzióján viszont érdemes elgondolkodni: a hányatott történelmű Hegyalja napjainkban is a be nem teljesült várakozások földje, ahol ma is jelen vannak opciók és ligatúrák, továbbá változó erővel, de már a 21. század modern piacgazdaságának körülményei között feszülnek egymásnak a haladás és a konzervativizmus erői.